

Парламентарните избори 2009 – дългосрочни тенденции

Антоний Тодоров

Парламентарните избори през юли 2009 г. показаха една малко неочаквана реполитизация на обществото. Преди всички те се характеризираха с неочаквано високо участие (61%), въпреки лятото и европейските избори, които бяха само месец преди това. Наблюдателите смятаха, че два последователни национални избора в интервал от един месец по-скоро ще демобилизират избирателите, но това не се случи. Тази висока мобилизация беше в полза преди всичко на победителите от ГЕРБ: от средни очаквания за 1,1 млн. избиратели, техните листи бяха подкрепени от почти 1,7 млн. граждани. Това беше преди всичко „полезен вот” – тип стратегическо гласуване в полза на очертаващия се победител, за да се избегне очакваното трудно формиране на правителствено мнозинство, така както това се беше случило след изборите през 2005 г. Политическата мобилизация се изяви също така и във високата националистическа мобилизация – почти огледално увеличиха избирателите се както „Атака”, така и ДПС.

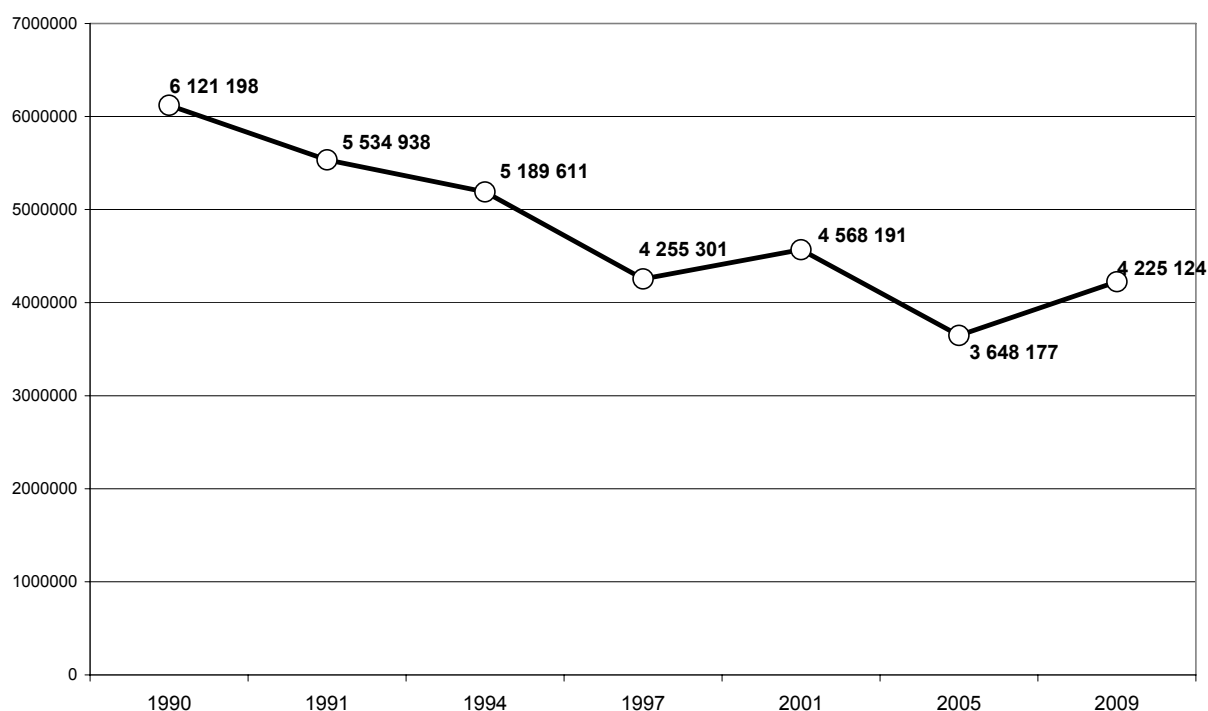
Таблица 1: Резултати от парламентарните избори 2009 за партийните листи¹

Партии	Гласове	% от всички избиратели	Динамика спрямо 2005
ГЕРБ	1 677 870	24,4	–
БСП	747 849	10,9	–381 347
ДПС	610 831	8,9	+143 431
„Атака”	395 656	5,7	+98 808
„Синята коалиция”	285 418	4,1	–229 693
РЗС	174 563	2,5	–
НДСВ	127 340	1,8	–597 974
Други	205 597	3,0	–308 711
ОБЩО	4 225 124	61,4	+576 947

Регистрираната ремобилизация е относителна – спрямо 2005 г. са гласували в повече над 570 000 души, но това все още не достига равнището на участие от 2001 г. Все пак е показателно да се отбележи, че ако през 1997, когато ОДС спечели в едни извънредни избори, и през 2005 г., когато БСП спечели относително в едни редовни избори, участието спрямо предходните избори е по-малко, то през 2001, когато спечели НДСВ, както и през 2009, когато спечели ГЕРБ, има ремобилизация на избирателите. Това позволява да сравняваме двете партии: „царската” и „генералската”, като някои наблюдатели ги съпоставят като две проявления на днешния политически популизъм (Малинов 2007: 81; Карасимеонов 2008: 9-10; Смилов 2008: 27). Но темата на този текст не е идентификацията на популизма, а това, дали изборите през 2009 г. са показателни за разбирането на някои по-дългосрочни тенденции в политическото участие и политическите мобилизации. Засега можем да констатираме, че ремобилизацията след 2000 г. е свързана с появата на политическата арена на нови партии, квалифицирани наред с другото и като популистки. И обратно, демобилизацията се свързва с печеленето на изборите от „традиционни” партии, по характера си граждански, които, макар и да прибягват до популистки дискурс, не можем да квалифицираме като популистки.

¹ Данните са от официалните резултати на ЦИК и ЦИКЕП: <http://www.cik2009.bg/>; <http://www.cikep2009.eu/>.

Графика 1: Гласували на парламентарните избори 1990-2009

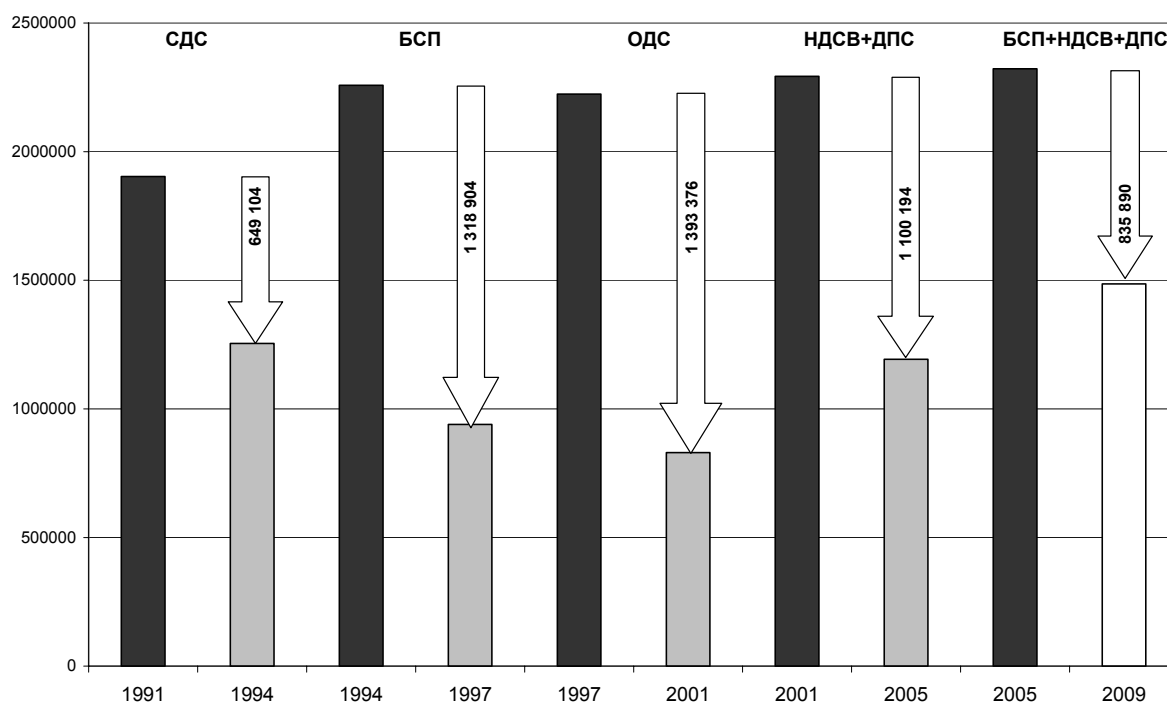

Колко губят отиващите си правителства?

В навечерието на двата избора – за Европейски и национален парламент – социологическите агенции предвиждаха по-ниско равнище на участие (около 55%) и разпределение на гласовете между партиите така, както то се прояви на европейските избори: очакваше се съотношението между очерталия се фаворит ГЕРБ и БСП да бъде 3 : 2 или като брой гласове около 1,1 млн. гласа за ГЕРБ срещу 0,7 млн. за социалистите. Това не се случи и на изборите почти половин милион избиратели гласуваха в полза на ГЕРБ, без да са имали месец по-рано намерение за това. Това е основанието да се определи вотът им като „полезен”, т.е. те са гласували за ГЕРБ не защото по принцип се идентифицират с партията, а защото тя се очертава като победител, но без изглед да състави лесно правителство.

Разбира се някои наблюдатели сметнаха, че такова обяснение омаловажава победата на ГЕРБ, че става дума всъщност за дълбока политическа промяна. В тази насока ще напомня, че след 1990 г. няма правителство в България, което да е спечелило изборите след края на мандата си. СДС спечели с малка преднина през 1991 г., но правителството му подаде оставка на следващата година, а съюзът загуби драматично предсрочните избори през 1994 г. БСП дойде на власт през 1994, за да загуби катастрофално през 1997 на извънредните избори. ОДС спечели огромна подкрепа през 1997 г. и загуби с неочаквано много през 2001 г. НДСВ изкара един успешен пълен мандат, но излезе втора партия на изборите през 2005 г. БСП в тройната коалиция след 2005 г. загуби значително на изборите през 2009 г. Изчислението на изборните резултати показва, че правителствените партии губят на изборите след края на мандата си средно около 1 млн. избиратели, като изключенията са през 1994 и през 2009: СДС през 1994 г. губи почти 650 000, докато тройната коалиция губи общо през 2009 г. над 830 000 избиратели.

Графика 2: Загуби на правителствените партии на изборите след края на мандата им.

От тези загуби, особено след 2001 г., се очаква най-големи да са за водещата партия в коалицията, както това се случва с НДСВ през 2005 г. – за партията загубите са над 1,2 млн., докато коалиционният ѝ партньор ДПС увеличава гласовете си с около 200 000. По-различна е ситуацията през 2009 г.: БСП губи над 380 000 избиратели в сравнение с изборите от 2005 г., но тук главният губещ е НДСВ – почти 600 000 гласа. ДПС и тук увеличава гласовете си спрямо 2005 г.

Таблица 2: Загуби на водещите партии в правителствата на следващите избори

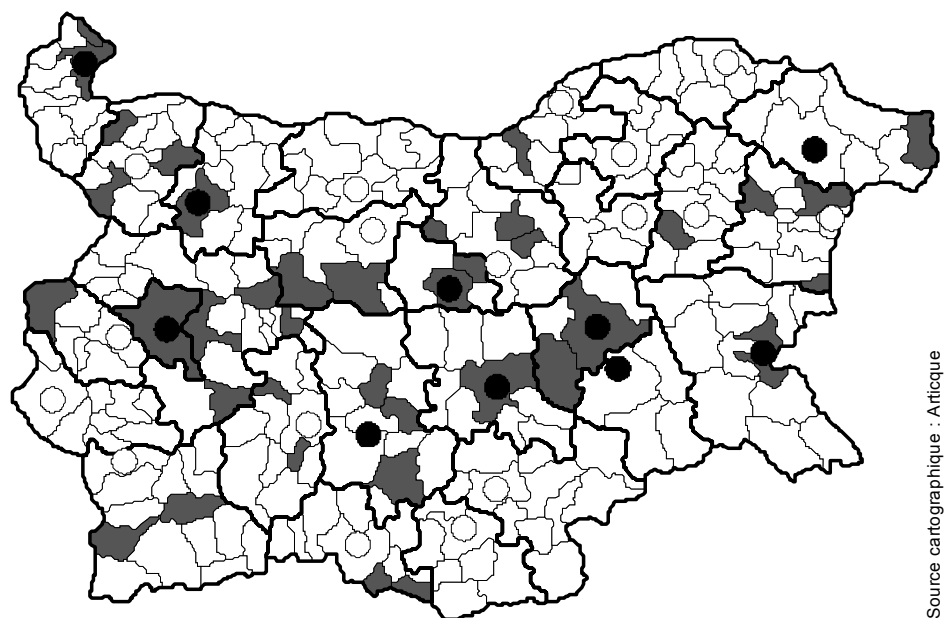
Партия и избори	Изгубени гласове	% от всички избиратели	% от гласувалите
СДС 1994	649 104	9,6	11,7
БСП 1997	1 318 904	18,9	25,4
ОДС 2001	1 393 376	20,4	32,7
НДСВ 2005	1 227 199	17,9	26,9
БСП 2009	381 347	5,7	10,5

Това своеобразно „махало“ изглежда задава схемата на избирателния процес в България – изборите имат най-често (ако не и систематично) характера на санкция за отиващото си правителство. Вероятно това води до разпространеното сред наблюдателите мнение, че на изборите преобладава „наказателният вот“. Редица изследвания показват, че тези избиратели, които са оттеглили подкрепата си от отиващото си правителство, най-често не участват на изборите, по-малко са онези, които сменят гласа си за нова партия (обичайно за новия победител).

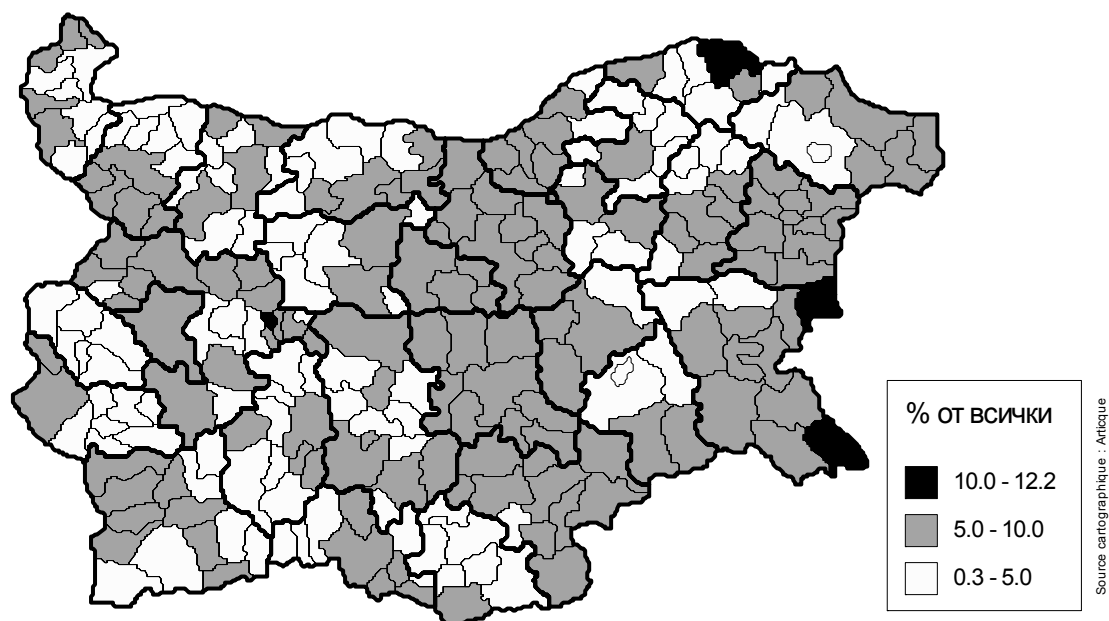
Теоретично можем да се запитаем, дали ГЕРБ ще задържи тези почти 1 млн. избиратели, които се добавиха към 600 000 бавно „завоювани“ избиратели само в разстояние на един месец между европейските и парламентарните избори. Ако го направи, това ще бъде прецедент в историята на посткомунистическа България.

Всъщност географското имплантиране на ГЕРБ показва, че това е нова партия и че успехът ѝ през 2009 г. не се дължи толкова на нейното присъствие в определена община, колкото на други причини, например поради „полезния вот”. Електоралните карти по-долу илюстрират това.

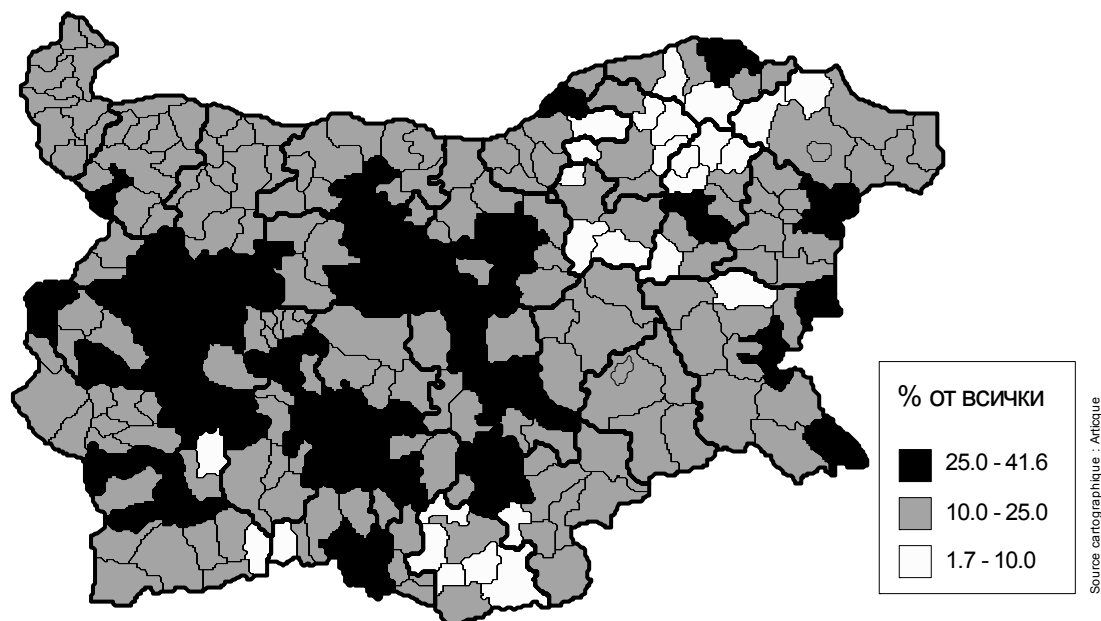
Фигура 1: Избрани кметове от ГЕРБ през 2007 г.

Фигура 2: Гласове за листите на ГЕРБ на Европейските избори през 2007 г.

Фигура 3: Гласове за листите на ГЕРБ на парламентарните избори през 2009 г.

Картите илюстрират, че имплантацията на ГЕРБ е незавършена, че дори няма ясно очертана географска структура, а това означава, че на всеки от следващите в тази поредица избори, партията не печели непременно там, където вече се утвърдила (има например избран кмет или е постигнала относително най-висок резултат в общината). Не са повече от 10 общините, където ГЕРБ има засега по-трайна имплантация. Следователно можем да приемем като по-достоверна хипотезата, че приливът от почти 1 млн. избиратели към ГЕРБ между европейските и парламентарните избори (само за един месец) не е свързан с конкретното присъствие на партията в определена община, а е най-вече „полезен вот”. Тези избиратели могат да се превърнат в лоялни избиратели при определени условия, но съвсем не веднага. Защото част от тях вероятно идват от негласувалите през 2005 г. (но които може да са гласували през 2001), друга част вероятно са разочаровани избиратели на НДСВ или по-малките партии, трета част може да са разочаровани избиратели на „сините”. Изобщо политическото „потекло” на избирателите на ГЕРБ е много разнородно. Ако имаме предвид историята на НДСВ, чиито избиратели също бяха разнородни и по характера си склонни да променят вота си, за ГЕРБ можем да направим почти същото заключение – ако партията не създаде силно ядро на лоялни избиратели, след два мандата може да повтори пътя на НДСВ.

Ако изчислим коефициента на корелацията между резултатите на ГЕРБ във всички общини (включително софийските) на европейските избори от 2007 и от 2009 г. (по Пирсън), числото е +0,11 – една нищожна статистически корелация, което говори, че има много малко покритие между избирателите на ГЕРБ от 2007 и 2009. Същият коефициент изчислен между европейските и парламентарните избори през 2009 г. е +0,17. Тази статистика сама по себе си не доказва разнородността на избирателното тяло на партията, но е показателна за това. При БСП, например, коефициентът между парламентарните избори през 2005 и 2009 е +0,80, което говори за висока идентичност на избирателите на парламентарните избори. За сметка на това, обаче, БСП мобилизира

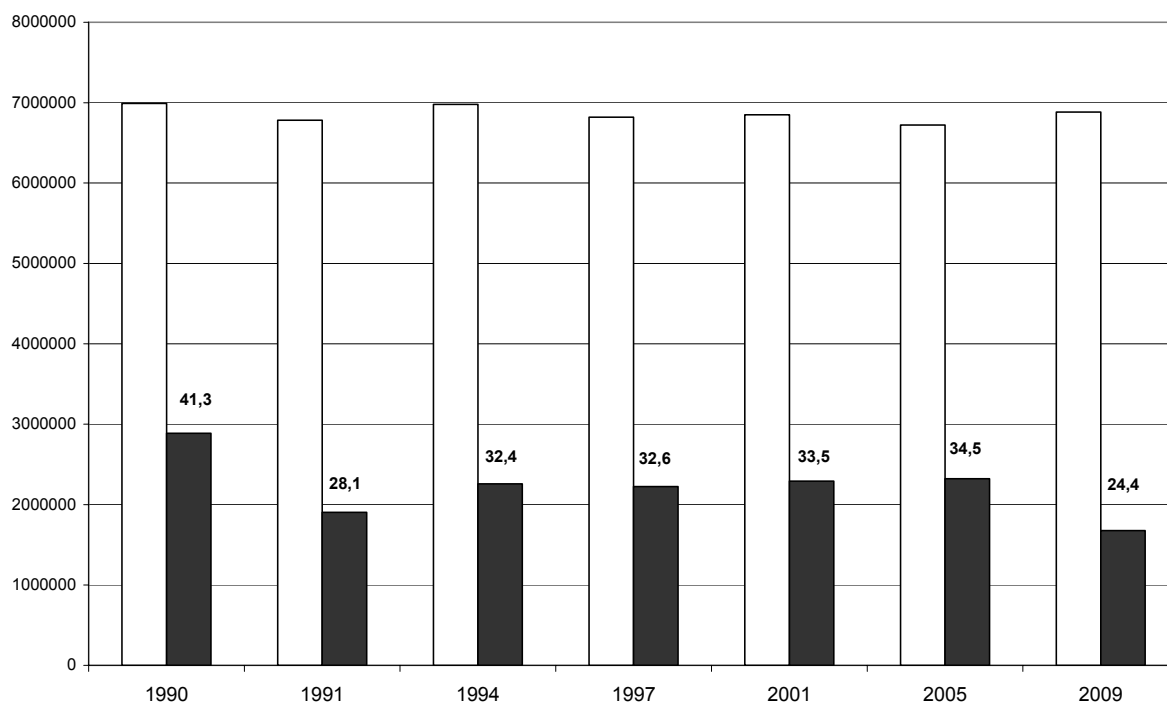
слабо и нееднакво в различните общини на европейските избори, при които коефициентът за 2007-2009 е едва +0,06.

Представителността на парламента

Друг съществен проблем, който повдигат резултатите от парламентарните избори през 2009 г. е този за представителността на парламента² и на партийната система. Изобщо изследванията на състоянието на общественото мнение показват, че парламентът и партиите не се ползват с много високо доверие, особено след кота изминат няколко месеца от поредните избори. „Евробарометърът“ от 2007 г., например, показва, че в България гражданите имат много по-голямо доверие към европейските институции, отколкото към българските. В това отношение българското общество се отличава значително от другите европейски общества. (Eurobarometer 2007: 3)

Дали обаче тази българска специфика е отражение на структурна особеност на политическия процес, произтичаща най-вероятно от недостатъчната представителност на парламента, на парламентарните правителствени мнозинства и на парламентарните партии като цяло? Този въпрос е предмет и на настоящето изследване, а като възможни негови отговори реших първо да изчисля, доколко парламентарните партии и най-вече – правителствените мнозинства – се ползват с подкрепата на едно солидно мнозинство в обществото. В случая на първо време съм изчислил дела от избирателите, които стоят зад правителствените мнозинства, излъчени на изборите 1991-2009.

Графика 3: Представителност на правителствените партии (% от всички избиратели)

² Темата за политическото представителство е дискутирана отдавна, но в по-специфичен смисъл изследванията за представителността на парламентите и партиите не са многобройни. Тук ще посоча една станала много цитирана колективна книга: The crisis of representation in Europe. Edited by Jack Hayward. London: Cass. 1996. Както и някои по-скорошни рефлексии като: Andeweg, Rudy B. Beyond representativeness? Trends in political representation. *European Review*, 2003, vol. 11, issue 02, pages 147-161; Widfeldt, Anders. Losing Touch? The Political Representativeness of Swedish Parties, 1985–1994. *Scandinavian Political Studies*. 1999, Volume 22 Issue 4, Pages 307 - 326.

Данните показват, че правителствените мнозинства рядко представляват повече от една трета от избирателите по списък. Изключение е 1990 г. – време на много висока електорална мобилизация (почти 90% гласуват тогава на изборите). За изборите от 1994, 1997, 2001 и 2005 равнището е около 33-34%, като става дума за различни партии и различни избори: през 1994 това е правителство на БСП, през 1997 – на ОДС, през 2001 – на НДСВ а през 2005 – на БСП, НДСВ и ДПС (тройната коалиция).

Днешното правителствено мнозинство (ГЕРБ) е значително по-ниско представително: 24,4% от избирателите по списък. Ако се добави, обаче, и резултатът на „Синята коалиция” (като се има предвид състава на правителството), то може да се каже, се фактичката днешна управляваща коалиция достига представителността от 1991 – 28,5%. Ако приемем, че коалицията всъщност е от ГЕРБ и „Атака” (имайки предвид безрезервната засега подкрепа от страна на националистите за правителството), числото ще бъде 31,1%. А ако вземем общия резултат на десните партии в парламента (ГЕРБ, „Атака”, „Синята коалиция” и РЗС), числото ще е 36,8%. Последното, обаче, едва ли е напълно коректно, макар и четирите партии от тази група да построиха основно кампанията си с искането за отстраняване на тройната коалиция от власт. Може да се каже, че в днешната ситуация правителственото мнозинство е „плаващо”, като неговата представителност варира между 24% и 34% от избирателното тяло.

Всички тези изчисления са направени въз основа на официалните данни от изборите. Много социолози, обаче, предпочитат да работят с друго число на избирателите, особено ако говорим за избирателите, които фактически живеят в страната. В хода на прехода използваното число е различно, но ако през 1990-1991 г. то вероятно е близко до официалното (обичайно тогава се приема, че в страната пребивават постоянно между 6,6 и 6,8 млн. граждани в избирателна възраст, то през 1994-1997 числото е вероятно между 6,3 и 6,4 млн., а през 2001-2009 по-вероятното число на постоянно пребиваващите в България избиратели е 6,0 – 6,2 млн. Така ако преизчислим представителността на правителството по отношение на реално пребиваващите в страната избиратели, ще получим следните числа:

Таблица 3: Дял на избирателите на правителствената коалиция спрямо реално пребиваващите в страната избиратели.

Година на избори	% от всички избиратели
1990	42,4%
1991	28,8%
1994	35,3%
1997	35,3%
2001	37,0%
2005	38,1%
2009	28,0%

За повечето избори равнището на представителност на правителствените мнозинства е над 35% (изключенията са през 1991 и 2009 – две еднопартийни правителства, а като се имат предвид и направените по-горе уговорки за днешното правителствено мнозинство, неговата представителност вероятно също ще достигне до 34-35%).

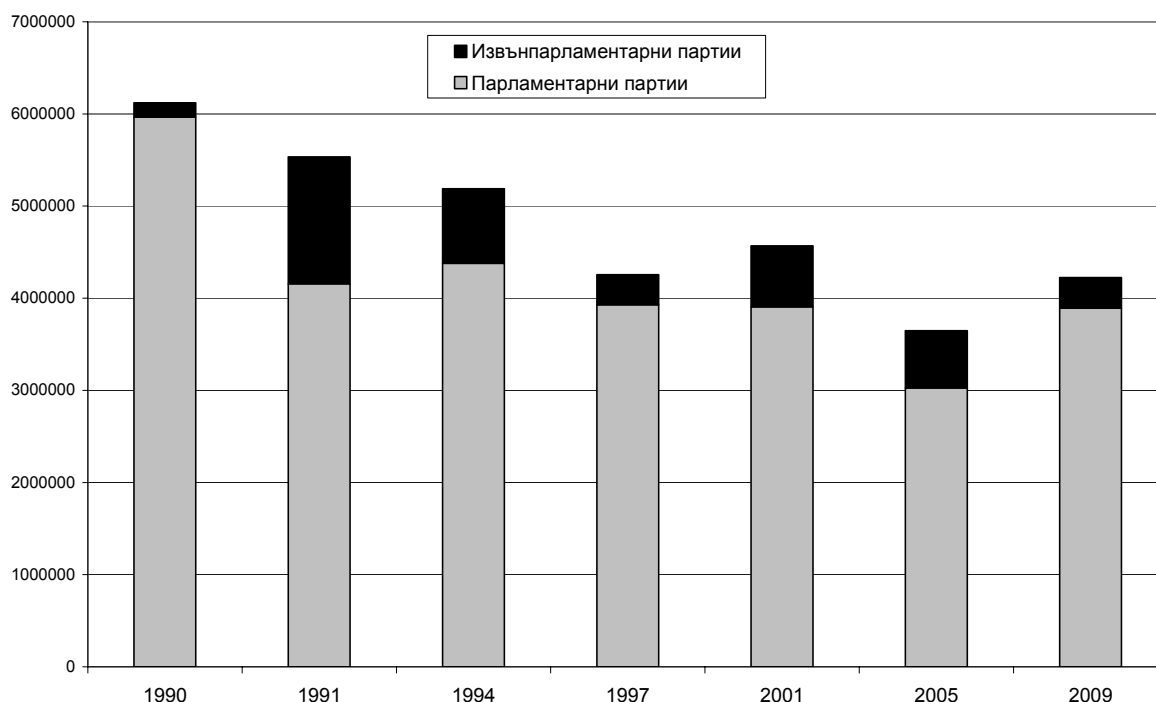
Дали тези равнища да високи или ниски, това можем да кажем само ако сравним числата с някои европейски страни. Тук задачата не е едно систематично сравнение на ситуацията в България, затова ще приведа данни да четири европейски държави със сходен на България размер, като две са от западна и две са от централна и източна Европа: Дания, Австрия, Унгария и Чехия. В Дания през 2001 представителността на

либерално-консервативното правителство е 34,7% от всички избиратели, а през 2007 (правителство от същите партии) – 31,5%. В Австрия през 1999 дясната правителствена коалиция на Народната партия и на националистическата Партия на свободата е подкрепена от 42,6% от всички избиратели, а през 2006 г. голямата коалиция на Народната партия и на социалдемократите е подкрепена от 53,7% от всички избиратели. В Унгария през 1998 г. коалицията на Съюза на младите демократи, Унгарския демократичен форум и на Партията на независимите дребни собственици формира правителството и е подкрепена от 25,2% от избирателите, а през 2006 г. коалицията на социалистите и свободните демократи има подкрепата на 33,1% от всички избиратели. В Чехия през 2002 г. социалдемократите формират управляваща коалиция заедно с християндемократите и либералите и са подкрепени от 25,7% от избирателите, а 2006 г. правителствената коалиция на Чешката демократична партия с християндемократите и зелените е подкрепена от 31,4% от всички избиратели. (Psephos 2009; International IDEA 2009)

Данните не са систематични, до дават представа за една обща картина в двете части на Европа – България не е изключение в това отношение и представителността на правителствените партии е в рамките на представителността в Чехия и Унгария. Все пак представителност, която е под 30% от всички избиратели, основателно трябва да предизвиква въпроси и дори тревоги, защото, поне в близката ни история, това винаги е било свързвано с правителствена нестабилност, неясни коалиции и политически кризи.

Колкото до представителността на парламентарните партии, те обикновено имат подкрепата в началото на легислатурата на повече от половината от всичките избиратели. Това обяснява и относителната стабилност на политическия процес, в крайна сметка избраната и прилагана избирателна система, въпреки недостатъците ѝ и въпреки модификациите ѝ, изпълнява своята роля да произвежда приемливо и легитимно политическо представителство. Изключение за всички избори след 1989 г. правят изборите през 2005 г. – тогава партиите от „тройната коалиция“ имат подкрепата на малко над 3 млн. избиратели, които е по-малко от половината от избирателите в официалния списък, но малко над половината от фактическите граждани с избирателни права, живеещи постоянно в България.

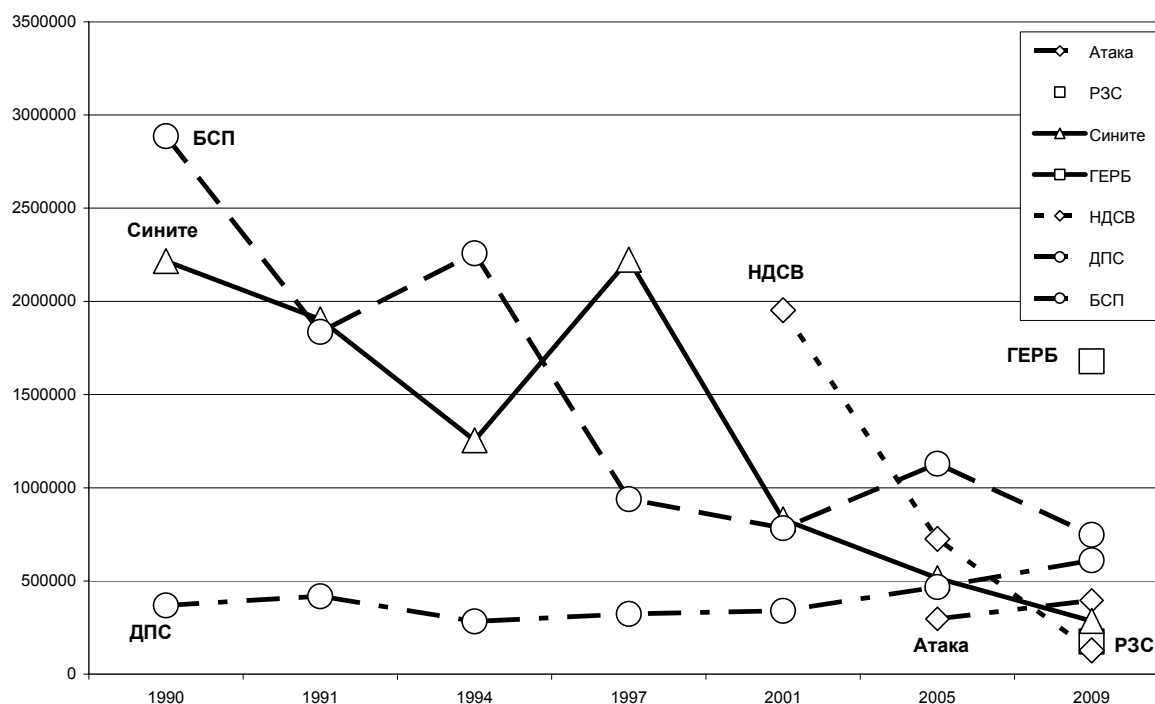
Графика 4: Представителност на политическите партии в парламента и извън него (брой на получените от тях гласове на парламентарните избори)

Представителността на партиите е отделен въпрос.³ Но изборите през 2009 г. показаха няколко важни тенденции в партийната система. На първо място се засилва партийната фрагментация, особено в център-дясното и дясното пространство. ГЕРБ се утвърждава като нов десен проект в България и заема досегашното място на „Сините“. Последните са във видим спад като електорална тежест, но най-сериозното предизвикателство е свързано с коалицията на СДС и ДСБ. След като двете партии ясно показват през 2009 г., че между тях няма програмни различия, тогава остава необяснено, защо са се разделили. Именно фрагментацията на демократичната десница позволи на ГЕРБ да заеме мястото на десния център. Това се улеснява и от електоралния залез на НДСВ, макар да е трудно да предвидим, дали движението няма силите да възстанови присъствието си, особено ако се опита да обедини (дори и в нова формация) политици и партии от либералния център. Колкото до лявото пространство, там БСП продължава да има хегемонна позиция, но която след изборите е твърде отслабена. Дали ще се формира и утвърди нова лява партия, конкурент на социалистите, предстои да видим. Самата БСП се връща като електорално присъствие под равнището си от 1997-2001 г., т.е. ще ѝ трябват време и усилия, за да възстанови позициите си. Удивително е, че се утвърждава нова ос на политическо противопоставяне и мобилизация – на „Атака“ срещу ДПС. И двете партии през 2009 г. успешно мобилизираха нови избиратели, което е в някакъв смисъл паралелен процес. Но би било опасно за политическата демокрация, ако основната ос на политическия дебат стане етно-религиозната.

³ Бих посочил кръглата маса, организирана в НБУ през март 2009 г. на тема „Политическите партии във функционирането на демокрацията в България“ с участието на Георги Карасимеонов, Петър-Емил Митев, Анна Кръстева, Антоний Гълъбов и Антоний Тодоров. В сп. „Политически изследвания“, 2009 / 1.

Графика 5: Електорално присъствие на основните парламентарни партии (подадени гласове на парламентарните избори 1990-2009)

Ако погледнем цялата картина на историята на парламентарните избори след 1989 г. в България, веднага ще забележим, че успоредно на общата тенденция на намаляване на участието, но и не непременно следвайки я, се очертава друга, вероятно трайна тенденция. Победителят в изборите побеждава с все по-малко гласове. Обобщено това заключение се вижда в по-долната таблица:

Таблица 4: Гласове, подадени за победилата партия на парламентарните избори 1990-2009

Избори	Победител	Брой гласове	% от всички	% от гласувалите
1990	БСП	2 886 363	41,3%	47,2%
1991	СДС	1 903 569	28,1%	34,4%
1994	БСП	2 258 212	32,4%	43,5%
1997	ОДС	2 223 714	32,6%	52,3%
2001	НДСВ	1 952 513	28,5%	42,7%
2005	БСП	1 129 196	16,8%	31,0%
2009	ГЕРБ	1 677 870	24,4%	39,7%

След 2000 г. няма победител, спечелил повече от 2 млн. гласа, както това е през 1990, 1994 или 1997 г. Също така след 2000 г. няма победител, спечелил повече от половината от гласовете на участвалите в парламентарните избори (както ОДС през 1997 г.). Това може да е резултат от различни причини: общо оттегляне на гражданите от политиката (деполитизация); намаляване на жизненото значение на това, каква точно партия ще е водеща в управлението; криза на политическото представителство на политическите партии, които губят най-вече мобилизиращите си способности; или липса на драматични кризи, които мобилизират силно избирателите. Във всеки случай изборите от 2009 г. не бележат революционно прекъсване и изглежда нямат характера на структуриращи избори, които променят из основи партийната система.

Цитирана литература:

Карасимеонов Г. Има ли понятието популизъм научна стойност. Сп. „политически изследвания”, брой 1 / 2008, с. 3-12.

Малинов Св. Размисли за българския популизъм. Сп. „Критика и хуманизъм”, кн. 23, бр. 1 / 2007, с. 71-84

Смилов Д. Популизмът като идеология. Сп. „Политически изследвания”, брой 1 / 2008, с. 21-44

Eurobarometer 67, National report. Executive summary. Bulgaria. Spring 2007.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb67/eb67_bg_exec.pdf.

International IDEA (Institute for Democracy and Electoral Assistance). Voter turnout.

<http://www.idea.int/vt/>. (visited 2.10.2009)

Psephos : Adam Carr's Election Archive. <http://psephos.adam-carr.net/>. (visited 2.10.2009)